

МРНТИ 14.29.29
УДК 376.37

А.Р. Боранбаева¹, Ә.Б. Полат²

¹ғылыми жетекшісі, философия докторы (PhD), доцент м.а.), raisbekovna00@mail.ru
²7M01901 – Арнайы педагогика мамандығының 2 курс магистранты, polat.aseм@bk.ru,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент қ., Қазақстан

КЕШЕНДІ ТҮЗЕТУ ПРОЦЕСІНДЕ ТҰТЫҚПАСЫ БАР МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі таңда тұтықпасы бар мектеп жасындағы балалардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру және дамыту бойынша педагогикалық және логопедиялық жұмыстарды ұйымдастыруға арналған. Педагог логопед жұмысының негізгі ерекшеліктері бұл – тұтықпасы бар балалармен коррекциялық және логопедиялық жұмыстың бағыттары бойынша талданады. Сонымен қатар тұтықпасы бар балалардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырудың ең өзекті әдістері қарастырылды.

Мектепте арнайы зерттеу эксперименті ұйымдастырылып, тұтықпасы бар балалардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудағы кедергілерді анықтап, әдістерді қолдана отырып, зерттеу нәтижелері көрсетілді. Теориялық тұрғыдан шетелдік авторлардың еңбектеріне шолу жасалынды. Сонымен қатар алынған деректерді нақтылау кезінде мақалада тұтықпасы бар балаларды қарым-қатынас кезінде кедергі келтіретін факторлардың ішінде эмоционалдық байланыс туралы қарастырылды.

Жалпы мақалада теориялық тұрғыдағы ғалымдардың зерттеулерімен қатар басқа да ғалымдардың әдістеріде көрсетілген. Мақаланы жазу кезінде зерттеу бағытына сәйкес әдебиеттерге талдау мен бақылау жасалынды, құжаттармен таныстырылды. Мақалада «кедергілер» әдісі бойынша балаларды зерттеу ерекшеліктерінде тұтықпасы бар балалардың басқа адамдармен қарым-қатынасында эмоционалдық мәселелері туралы айтылған.

Кілт сөздер: тұтықпасы бар балалар, логопедиялық жұмыс, коммуникативтік құзыреттіліктерді қалыптастыру, әдіс, кедергі, эмоционалды, невротикалық.

Боранбаева А.Р.¹, Полат А.Б.²

¹ Научный руководитель доктор философии (PhD), и. о. доцента), raisbekovna00@mail.ru
²7M01901 – Специальная педагогика магистрант 2 курса, polat.aseм@bk.ru
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
Шымкент, Қазақстан

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА, ЗАИКАЮЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ КОМПЛЕКСНОЙ КОРРЕКЦИИ

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам организации педагогико-логопедической работы по формированию и развитию коммуникативных компетенций у детей с заиканием. Проанализированы основные особенности работы учителя-логопеда и направления коррекционно-логопедической работы с детьми с заиканием: рассмотрены наиболее актуальные методики по формированию коммуникативных компетенций у детей с заиканием.

В школе был организован специальный исследовательский эксперимент, и результаты исследования были показаны с использованием методов, используемых для определения препятствий в формировании коммуникативной компетентности детей с заиканием. С теоретической точки зрения

сделан обзор работ зарубежных авторов. Вместе с тем при уточнении полученных данных в статье рассмотрена эмоциональная связь среди факторов, препятствующих общению детей с заиканием.

В целом в статье показаны исследования ученых-теоретиков, а также методы других ученых. В ходе написания статьи был произведен анализ и контроль литературы в соответствии с направлением исследования, представлены документы. В статье упоминалось об эмоциональных проблемах детей с заиканием в их отношениях с другими людьми, в особенностях исследования детей методом «препятствий».

Ключевые слова: дети с заиканием, логопедия, формирование коммуникативных компетенций, метод, препятствие, эмоциональный, невротический, невротический.

A.R. Boranbayeva¹, A.B. Polat²

¹ Scientific adviser, Doctor of Philosophy (PhD), Acting Associate Professor)

South Kazakhstan State Pedagogical University, raisbekovna00@mail.ru

² 7M01901 – Special Pedagogy, Master's student, South Kazakhstan State Pedagogical University,

Shymkent, Kazakhstan, polat.asem@bk.ru.

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF SCHOOL AGE STUDENTS WHO STUTTER IN THE PROCESS OF COMPLEX CORRECTION

Abstract

This article is devoted to the organization of pedagogical and speech therapy work on the formation and development of communicative competencies in children with stuttering. The main features of the work of a speech therapist teacher and the areas of corrective speech therapy work with children with stuttering are analyzed: the most relevant methods for the formation of communicative competencies in children with stuttering are considered.

A special research experiment was organized at the school, and the results of the study were shown using the methods used to identify obstacles in the formation of the communicative competence of children with stuttering. From a theoretical point of view, a review of the works of foreign authors is made. At the same time, when clarifying the data obtained, the article considers the emotional connection among the factors that prevent children with stuttering from communicating.

In general, the article shows the research of theoretical scientists, as well as the methods of other scientists. In the course of writing the article, an analysis and control of the literature was carried out in accordance with the direction of the study, documents were presented. The article mentioned the emotional problems of children with stuttering in their relationships with other people, in particular the study of children by the method of "obstacles".

Keywords: children with stuttering, speech therapy, formation of communicative competences, method, obstacle, emotional, neurotic, neurotic.

Кіріспе

Қазіргі таңдағы мектептегі өзекті мәселелерінің бірі – баланың сөйлеу тілін дамыту. Сөйлеудің дұрыстығы бойынша жұмыс – мұғалімнің мектеп оқушыларының сөйлеу мәдениетін жетілдірудегі оқу-әдістемелік қызметінің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Жалпы мектептің басты міндеттерінің бірі – ол басқа адамның сөздерін тыңдай алатын және түсіне алатын, тілін және, әрине, өз сөзін бағалай алатын оқушыларды тәрбиелеп, оқыту болып табылады. Логопед-мұғалімнің міндеттерінің бірі – сөйлеу ақауларын жоюға ғана емес, сонымен қатар бірге баланы әлеуметтендіруге де көмектесу, жалпы бұл білім берудің – мемлекеттік білім беру стандарттарында бекітілген маңызды ереже. Мұндай талаптардың бірі нормалар мен жалпы құндылықтарды игеруге бағытталған балалардың әлеуметтік-коммуникативті дамуы, адамгершілік және құндылықтарды қоса алғанда әлеуметтік бейімделуі, қарым-қатынасты дамуытуына мүмкіндік береді.

Жалпы педагогикалық саланың әрбір қызметкері баланың жеке басын қалыптастырудың, сондай-ақ басқа адамдардың көмегімен әлеуметтенуі мен өзін-өзі танудың маңызды компоненттерінің бірі қарым-қатынас екенін барлығына белгілі. Алайда, қазіргі психологтардың, мұғалімдердің және логопедтердің араласуынсыз баланың толық әлеуметтенуіне кедергі келтіретін белгілі бір

жағдайларда бар. Осындай жағдайлардың бірі сөйлеудің бұзылуы, атап айтқанда бұл тұтықпаның болуы.

Зерттеу әдісі.

1. Теориялық әдіс: зерттеу мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау.

2. Эмпирикалық әдіс: тұтықпасы бар мектеп жасындағы оқушылардың коммуникативті құзыреттілігін зерттеуге арналған педагогикалық эксперимент.

Жалпы тұтықпасы бар балалардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда зерттеудің әртүрлі әдістері бар. Сонымен қатар М.А. Виноградова және А.В. Ястребоваың зерттеулеріне де шолу жасалынды.

Эмпирикалық әдісті іске асыру барысында Б.А. Федоришин және В.В. Бойконың әдіс-тәсілдері негізінде жүргізілді.

Талқылау. Логопедиялық тәжірибеде тұтықпа бұл – ең күрделі сөйлеу ақауларының бірі. Яғни бұл тұлғаның қалыптасуына теріс әсер етеді, мектепке дейінгі жаста пайда болатын қарым-қатынас дағдыларын дамытуды қиындата түседі. Тұтықпаға тән нәрсе – кейбір жағдайларда ол үлкен дәрежеде, ал басқаларында – аз немесе мүлдем көрінбейтіндігінде. Жалпы тұтықпаның негізгі себептерінің бірі – стресс. Коммуникативті құзыреттілік – басқа адамдармен қарым-қатынас жасаудың қаншалықты тиімді екендігін сипаттайтын құзыреттілік. Іс жүзінде, бұл байланыс процесі үшін тікелей маңызды адамға қойылатын талаптар жиынтығы – бұл коммуникативтік құзыреттілікті анықтаудың мәні [1]. Жалпы осы мәселеге байланысты қарастырылып отырған сөйлеудің бұзылысын жеңудің өзі де жеткіліксіз болып табылады. Тұтықпа – бұл баланың жеке дамуына және оның әлеуметтенуіне кедергі келтіретін коммуникативті құзыреттілікті дамыту процесінің «тежегіші». Осылайша, тұтықпа мәселесі сөйлеу емес, жеке психологиялық ақау болып табылады. Баланы босаңсуға және ұстамасымен күресуге үйрету жеткіліксіз, оны психологиялық тұрғыдан адамдармен ақпарат алмасуға яғни, қоғаммен қарым-қатынас орнатуға қорықпау қажет екенін үйрету маңызды шарттардың бірі.

Жалпы осы кезде М.А. Виноградова тұтықпасы бар балалардың қиындық дәрежесі бойынша ерекшеленетін жағдайлардың 6 тобын анықтайды. Оларға тоқтала өтсек [2]:

1 топ – тұтықпаның көпшілігі қарым-қатынас мақсатына жететін жеңіл жағдайлар.

2 топ – тұтықпаның көпшілігі негізінен қарым-қатынас мақсатына жететін салыстырмалы жеңіл жағдайлар.

3 топ – қиындығы орташа жағдайлар, яғни тұтықпаның көпшілігі қарым-қатынас мақсатына ішінара жетеді.

4 топ – тұтықпаның көпшілігі қарым-қатынас мақсатына ішінара жететін немесе оған жете алмайтын қиын жағдайлар.

5 топ – тұтықпаның көпшілігі қарым-қатынас мақсатына жете алмайтын қиын жағдайлар.

6 топ – тұтықпасы бар балалардың қарым-қатынас мақсатына жете алмайтын өте қиын жағдайлар болып табылады. Бұл жағдайлар тұтықпа сөйлеудің жалпы дамымағандығымен үйлесетін балаларға арналған.

Қарым-қатынас – бұл мақсатына жете алмау тәжірибесі яғни тұтықпасы бар балалардың сөйлеу фокустарының барлық түрлеріне қадам жасауына және олардың іс-әрекетінде сөйлеуді сүйемелдейтін қозғалыстардың пайда болуына, кейде логофобияның дамып кетуіне әкеледі. Осы тұста тұтықпасы бар балаларда сөйлеуін жеңілдету үшін қиын сөздерді немесе дыбыстарды айтар кезде үрей пайда болады. Бұл құбылыс логофобия деп аталады. Бұл ерекшеліктер (әсіресе 5 және 6 топтағы жағдайларда) баланың әлеуметтенуінде көптеген қиындықтарды тудыруы мүмкін, себебі қарым-қатынас мақсатына қол жеткізілмейді. Осыған сүйене отырып, тұтықпасы бар балалардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру ерекше көзқарас пен нақты құрылымды қажет етеді деген қорытынды жасауға болады. Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруды ескере отырып, тұтықпаны жоюдың кең таралған әдістердің бірі ол – А.В. Ястребова бойынша.

А.В. Ястребоваың айтуынша, тұтықпасы бар балаларда коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру үш негізгі кезеңнен тұрады [3].

Жалпы бірінші кезең – тұтықпасы бар мектеп оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынас процесінде ақпаратты барабар игеру және беру дағдыларын дамыту. Басқаша айтқанда, бұл жұмыстың осы кезеңінде еркін сөйлеу қарым-қатынасы үшін қажет дағдыларды, білімдер мен қабілеттерді нақтылау (кейде қалыптастыру) жүзеге асырылады. Тұтықпасы бар оқушылар сөйлеу

әрекетінің осы түрі шегінде жүзеге асыратын сөйлеу әрекеттері оларға салыстырмалы түрде қол жетімді. Сондықтан тұтықпаның бастапқы мәнін құрайтын және сөйлеу, оқу әрекетінің өзіндік ерекшелігі түрінде көрінетін психофизиологиялық процестер саласындағы ауытқуларды қалыпқа келтіру міндеті бірінші орынға қойылады.

Екінші кезеңде коммуникативті қызметтің реттеуші аспектісі (реттеу және сараланған әсер ету функциясы) шеңберінде қарым-қатынас дағдылары мен қабілеттерді қалыптастыру және оны бекіту жүзеге асырылады. Басқаша айтқанда, бұл кезеңде басқа адамдармен қарым-қатынас жасау және олардың іс-әрекетін реттеу үшін қажетті еркін қарым-қатынас дағдылары қалыптасады. Сөйлеу әрекетінің бұл түрі қарым-қатынастың жеткілікті жоғары деңгейінде ғана жүзеге асуы мүмкін. Сондықтан коммуникативті әрекеттің ақпараттық және реттеуші жақтарының өзара әрекеттесуі (қысқаруы) орын алады.

Үшінші кезеңде ақпарат алмасу, басқа адамдарға дифференциалды әсер ету және өзін-өзі реттеу мақсатында еркін қарым-қатынас дағдылары бекітіледі. Бұл кезеңде әртүрлі өмірлік жағдайларда әртүрлі әрекеттерді орындау процесінде басқа адамдармен өзара әрекеттесу мақсатында алынған білімді белсенді пайдалану үшін қажетті дағдылар мен қабілеттерді түпкілікті пысықтау жүзеге асырылады. Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, тұтықпадан кері зардап шегетін балалармен логопедиялық жұмыстың маңызды бөлігі бұл коммуникативті құзыреттіліктерді қалыптастыру болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Себебі тұтықпаны нақты жою бұл баланың толықтай әлеуметтенуіне және қарым-қатынас мақсатына жету мүмкіндігіне кепілдік бермейді. Тұтықпасы бар балаларда коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру көптеген әдістердің коммуникативті құзыреттіліктің құрамдас бөлігін ескермеуіне байланысты өзекті мәселеге айналуы мүмкін.

Қазіргі таңда тұтықпасы бар балалардың кедергісіз сөйлеу әрекетіне алып келу үшін ең алдымен балаларға таныс сөздер немесе мәтіндер тағы басқа қолданыстағы заттар арқылы логопедпен бірге сөйлеуге үйретуді қарастырады. Жалпы бірқалыпты сөйлеудің мұндай механикалық жаттығуы жұмыстың келесі кезеңдеріне – өзіндік жауаптар мен әңгімелер үшін қажетті дайындықты тудырмайды. Жоғарыда тағы да айтып өткендей тұтықпасы бар балалардың сөйлеу алдындағы қорқынышын – логофобия деп айтып өткен болатынбыз. Мұндай зерттеудің нәтижесі алдымен тұтықпаны жоюдың психологиялық әдісі, содан кейін психотерапевтік әсердің әртүрлі түрлері болды. Шетелдік әдебиеттерде тұтықпаны 2-ге бөлген болатын. Біріншісі оның «сыртқы» және екінші түрі «ішкі» (М.Зееман). Сыртқы тұтықпаның көріністері астында сөйлеу қарқыны мен еркін сөйлеуінің бұзылуы жатады. Ал ішкі тұтықпаның астында – тұқым қуалайтын бейімділік. Бұл зерттеудің мақсаты – тұтықпасы бар балалардың сөйлеуін зерттеудегі жаңа басқаша көзқарасты көрсету. Негізінде сөйлеудің екі қызметі бар – ойлау және қарым-қатынас қызметі. Яғни бір заттың тұтас бейнесінен абстракциялай отырып, бір нәрсені ойлау тек сөз арқылы ғана мүмкін болады. Дәл осы сөйлеу функциясы – ойлау функциясы – И.П. Павлов «сөздер шындықтан ауытқуды білдіреді және жалпылауға мүмкіндік береді, бұл біздің артық, арнайы адамдық, жоғары ойлауды құрайды» деп атап көрсетеді.

Сөйлеудің негізгі мақсаты – адамдар арасындағы қарым-қатынас – сөйлеудің коммуникативті қызметі болып табылады. Сөйлеудің бұл екінші қызметі хабардың және әрекетке шақырудың болуымен сипатталады. Басқа адамдармен қарым-қатынас жасай отырып, адам өз ойын, білімін жеткізіп қана қоймайды, оларға тілектер мен эмоциялық күйлерді білдіреді, сонымен қатар оларға әсер етеді. Сондай-ақ тұтықпасы бар балалардың сөйлеу тілінің ең жиі кездесетін және сонымен бірге күрделі ақауларының бірі болған кезде, сөйлеудің коммуникативті қызметі бұзылады (ойлау функциясы толығымен сақталған). Бұл ұстанымды Р.Е.Левина алға тартып, дәлелдеген.

Нәтижелері. Мектеп жасындағы тұтықпасы бар балалардың сөзжасамдық қабілетін зерттеу және түзету жолдарын анықтау мақсатында мектеп аясында зерттеу жұмысын ұйымдастырған болатынбыз.

Эксперименттік жұмыс 3 кезеңнен тұрды:

Бірінші кезең – анықтаушы кезең;

Екінші кезең – қалыптастырушы кезең;

Үшінші кезең – қорытынды кезең.

Анықтаушы кезеңнің мақсаты – коммуникативті қабілеттердің дамуын анықтау.

Міндеттері: балалардың анамнестикалық деректерін зерттеу, тұтықпасы бар балалар тобын бақылау, әр бала үшін қиын қарым-қатынас жағдайларын анықтау, балалардың деңгейін анықтау,

Зерттеу барысында келесі әдістер мен тәсілдер қолданылды:

- анамнестикалық деректерді талдау әдісі;
- бақылау;
- әңгімелесу;
  - коммуникативті және ұйымдастырушылық бейімділіктерді бағалау әдістемесі (КОС) әзірлеген Б. А. Федоришин;
- эмоционалдық байланыстарды орнатудағы «кедергілерді» диагностикалау әдісі В. В. Бойко.

Тұтықпасы бар балалардың ерекшеліктерін және олардың сөйлеудегі кедергілерді ескере отырып, зерттеу төрт кезең бойынша жүргізілді:

1 кезең – бейімделгіш – яғни балалар экспериментаторға дағдылануына және оны «өзінің адамы» ретінде қабылдауға мүмкіндік берілді. Бұл кезеңде тек балаларды сабақта және күнделікті іс-әрекетте пассивті бақылау, сондай-ақ медициналық құжаттарды талдау жүргізілді;

2 – жеке тәсіл – бұл кезеңнің мәні балалардың экспериментаторға бейімделгендігін ескере отырып, жеке әңгімелер жүргізу болды;

3 – ұжымдық – жоғарыда таңдалған әдістер жүзеге асырылды;

4 – аналитикалық – алынған нәтижелерді талдау, эксперименттік және бақылау топтарын анықтау, қалыптастырушы эксперименттің бағдарламасын құру.

Зерттеудің эмпирикалық негізі – тұтықпасы бар мектеп жасындағы балалар саны – 10.

Тұтықпасы бар балалардың ерекшеліктері туралы алғашқы ақпаратты жинау үшін анамнестикалық деректер талданды. Бұл жұмыс барысында: тұтықпаның түрі, тілдік ортасы, себептері, артикуляциялық аппараттың құрылымы, сөйлеудені құрысулардың пайда болу орны нақтыланды. Тұтықпасы бар балаларды психологпен өткізген сабақтарында, серуендеу, ойын және ата-аналармен қарым-қатынас кезінде бақылау жүргізілді. Бақылау барысында балалардың сөйлеу тілін қалай құрастыратынына, белгілері мен оның ауырлығына, сондай-ақ басқалармен қарым-қатынас жасау тәсілдеріне, сөйлеудің дұрыстығына (грамматикалық құрылымы, сөздік қоры, дыбыстық айтылым), әртүрлі сөйлеу жағдаятарындағы реакцияларға, баланың жеке басының ерекшеліктеріне, ақыл-ой қабілеттерінің, психикалық қабілеттерінің дамуына назар аударылды. Сондай-ақ балаларға бейтаныс адамға (яғни экспериментаторға) үйренуге, онымен байланыс орнатуға уақыт берілді.

Балалар ұжымына «қабылданғаннан» кейін балалармен жеке әңгімелер жүргізілді, оның барысында бақылау кезінде алынған мәліметтер нақтыланды: күрделі сөйлеу жағдайлары, қарым-қатынас жасау немесе одан аулақ болуы және т.б. Әңгімелесу барысында қойылған сұрақтарының үлгісі:

Қанша досың бар, неге?

Сізге адамдармен тіл табысу оңай ма?

Сіз қарым-қатынаста қиындықтарды қашан сезінесіз?

Сіздің тұтықпаңыз сізді мазалайды ма, сіз одан ұяласыз ба?

Сіз одан құтылғыңыз келе ме?

Басқалар сіздің тұтықпаңызды байқамауы үшін не істейсіз?

Бақылау мен әңгімелесу тексерудің субъективті әдістері болғандықтан және коммуникациялық дағдылардың толық бейнесін бермейтіндіктен, басқа да әдістерде қолданылды.

Б.А. Федоришин әзірлеген коммуникативті және ұйымдастырушылық бейімділікті бағалау әдістемесі – коммуникативті, көпшілікті және адамдардың басқаларды басқару, оларды қандай да бір қызметке ұйымдастыру қабілетін анықтауға арналған. Ол тұтықпасы бар балаларға олардың қарым-қатынас қабілеттерін, басқалармен қарым-қатынас жасау қабілетін анықтау үшін өзгертілді [4].

Әдістемені жүргізу үшін балаларға сауалнаманың сұрақтарына жауап беру және олардың оң жауабын «+» белгісімен, ал теріс жауабын «-» белгісімен белгілеу арқылы жауап бланкісін толтыру ұсынылды. Деректер өңдеу мыналарды қамтыды:

– жауаптарды дешифратормен салыстыру және коммуникативті бейімділікке сәйкестік санын есептеу;

– формула бойынша сәйкес жауаптар санының сәйкестіктердің максималды мүмкін санына (20) қатынасы ретінде коммуникативті бейімділіктің болжалды коэффициентін есептеу.

Алынған мәліметтер масштабты бағалаумен салыстырылды нәтижесінде келесі параметрлер бойынша талдау жүргізілді:

«1» балл – субъектілер коммуникативті бейімділіктердің төмен деңгейімен сипатталады.

«2» балл – деңгейі орташадан төмен. Субъектілер қарым-қатынасқа ұмтылады, жаңа компанияда, ұжымда өзін шектеулі сезінеді, өздерімен жалғыз уақыт өткізуді қалайды, таныстарын шектейді, адамдармен байланыс орнатуда және аудитория алдында сөйлеуде қиындықтарды бастан кешіреді, бейтаныс жағдайға нашар бағдарланады, өз ойын, пікірін қорғамайды, бұл қиын тәжірибе реніш, әлеуметтік қызметтегі бастаманың көрінісі өте төмен бағаланады, көптеген жағдайларда олар тәуелсіз шешім қабылдаудан аулақ болуды қалайды.

«3» балл – орташа деңгей. Мұндай адамдар басқалармен қарым-қатынас жасауға ұмтылады, таныстар шеңберін шектемейді, өз пікірін қорғайды, жұмысын жоспарлайды, бірақ олардың бейімділік әлеуеті өте тұрақты емес. Бұл субъектілер тобына коммуникативті бейімділіктерді қалыптастыру және дамыту бойынша одан әрі байыпті және жүйелі тәрбие жұмысын қажет етеді.

«4» балл – жоғары деңгей. Субъектілер жаңа ортада адаспайды, достарын тез табады, үнемі өзінің таныстар шеңберін кеңейтуге ұмтылады, қоғамдық жұмыстармен айналысады, туыстарына және достарына көмектеседі, қарым-қатынаста бастамашылық көрсетеді, қоғамдық іс-шараларды ұйымдастыруға ықыласпен қатысады және қиын жағдайда өз бетінше шешім қабылдауға қабілетті. Мұның барлығын олар мәжбүрлеумен емес, ішкі ұмтылыстарымен жасайды.

«5» балл – өте жоғары деңгей. Субъектілер коммуникативті және ұйымдастырушылық іс-әрекетке қажеттілікті сезінеді және оған белсенді түрде ұмтылады, яғни қиын жағдайларда жылдам бағдарланады, жаңа ұжымда өзін еркін ұстайды, инициатива алады, маңызды мәселеде немесе қиын жағдайда өз бетінше шешім қабылдауды қалайды, олар өз пікірін білдіреді, олар ойындардың және барлық іс-шаралардың барлық түрлерін ұйымдастырғанды ұнатады. Олардың өздері қарым-қатынас пен ұйымдастырушылық қажеттіліктерін қанағаттандыратын осындай жағдайларды іздейді.

1 - кесте
Дешифратор

Бейімділіктер	Жауаптар	
Оң	Теріс	
Коммуникативті	1- бағандағы сұрақтар	2-бағандағы сұрақтары

2-кесте
Коммуникативті бейімділіктерді бағалау шкаласы

КК	Бағалау шкаласы
0,10-0,45	1
0,45-0,55	2
0,56-0,65	3
0,66-0,75	4
0,75-1,00	5

Алынған деректерді нақтылау және қарым-қатынасқа кедергі келтіретін факторларды алу үшін В.В. Бойконың эмоционалдық байланыстарды орнатудағы «кедергілерді» диагностикалау әдістемесі [5].

Балалардың жауаптары екі көрсеткіш бойынша бағаланды: «кедергі» жалпы көрсеткіші және жеке «кедергі». Ұпайлар келесі шкала бойынша есептелді. Жалпы балалардың жауаптары екі көрсеткіш бойынша бағаланды: жалпы «кедергі» және жеке «кедергі» бойынша. Ұпайлары келесі кестеде көрсетілді.

3-кесте

№	Эмоционалды байланыс орнатуға «кедергі»	Кілт бойынша сұрақтар мен жауаптар нөмірлері
1	Эмоцияларды басқара алмау, оларды мөлшерлеу	+1,-6,+11,+16,-21
2	Эмоциялардың жеткіліксіз көрінісі	-2,+7,+12,+17,+22
3	Икемсіздік, дамымау, эмоциялардың көрінбеуі	+3,+8,+13,+18-23
4	Жағымсыз эмоциялардың үстемдігі	+4,+9,+14,+19,+24
5	Эмоционалды негізде адамдарға жақындағысы келмеу	+5,+10,+15,+20,+25

Нәтижесінде алынған мәліметтерді талдау келесі бағалаулар бойынша жүргізілді:

Жиналған ұпайлар саны 5-тен аз – эмоциялар әдетте мұндай адамдардың қарым-қатынасына кедергі жасамайды (I категория);

6-8 ұпай – мұндай адамдарда күнделікті қарым-қатынаста кейбір эмоционалдық проблемалар бар екендігін көрсетеді (II категория);

9-12 ұпай – «әр күн үшін» эмоциялары белгілі бір дәрежеде мұндай адамдардың қарым-қатынасын қиындататындығының дәлелі (III категория);

13 немесе одан да көп ұпай – эмоцияларының арқасында басқада адамдармен байланыс орнатуға кедергі келтіреді, мүмкін олар қандай да бір ретсіз реакцияларға немесе күйлерге ұшырауы мүмкін (IV категория).

Сондай-ақ балаларда анық пайда болатын нақты «кедергілерге» назар аударылды – бұл ұпай саны 3 немесе одан да көп болатын нүктелер.

Зерттеудің бірінші кезеңі анамнестикалық мәліметтерді талдаудан (тұтықпаның себептерін, түрін, негізгі белгілерін, жиілігін анықтау) және бақылауды ұйымдастырудан тұрды. Балалардың медициналық құжаттарын талдау балалардың басым көпшілігі невротикалық тұтықпадан зардап шегетінін көрсетті (10 баланың 7-і) және тек үшеуі невроз тәрізді аурумен ауырады. Бес баланың сөйлеу тілі қостілділікпен үйлеседі. Екі бала (невроз тәрізді тұтықпа) тұқым қуалайтын бейімділікке байланысты. Балалар сабақ үстінде күнделікті іс-әрекетте, ойында, тұрмыстық жұмыстарда бақыланды. Зерттеу барысында қарым-қатынастың күнделікті күрделі сөйлеу жағдаяттары, сөйлеу әрекетінің өзіндік ерекшелігі (қарым-қатынастың басталуы, көлемі, жағдай мен тақырыпқа байланысты тілдік құралдарды пайдалану еркіндігі) ілеспе қимылдардың болуы, эмоционалдық сфера, сөйлеу ерекшеліктері (соның ішінде сөйлеу әрекеті, сөйлеу белсенділігі, бір тақырыптан екіншісіне ауысу жылдамдығы) нақтыланды.

Жалпы бақылау кезінде невротикалық тұтықпасы бар балалар бейтаныс адамдармен дәл сол жағдайда тапсырмаларды орындаған кезде және жазалау кезінде қарым-қатынас жасауда қиналды. Керісінше, невроз тәрізді тұтықпасы бар балалар қиындықтарға тап болатын нақты жағдайлар болған жоқ. Тұтықпаның белгілері күнделікті жағдайларда – балаларның сөйлеуін бақыламаған кезде, шамадан тыс жұмыста (зейін шашыраңқы болған кезде) және «ұмытылып» кеткенде пайда болады. Көптеген балалар өздерінің тұтығып жатқанын ұмытқан кезде – бейтаныс адамдармен оңай байланыста бола алады. Алайда, жазалау кезінде тапсырманы орындау, оны түсіндіру және кінәсін мойындау кезінде қарым-қатынаста қиындықтар туындайды.

Зерттеудің келесі кезеңі – жеке әңгімелерді жүргізу болды, жалпы оның барысында балалардың сөйлеудегі бұзылысын бекіту, оған деген көзқарасы, оны жеңу жолдары, күрделі сөйлеу жағдаяттары туралы хабардар болуы нақтыланды. Осы жас тобындағы балалардың жас ерекшеліктерін және де құрдастарымен қарым-қатынастың басымдылығын ескере отырып, негізгі әңгімелесу схемасы келесі сұрақтарға құрылған болатын.

Қанша досың бар, көп пе? Неге?

Сізге әртүрлі адамдармен (таныс немесе бейтаныс адамдар, құрдастар, ересектер, ұл және қыз) сөйлесу оңай ма?

Қандай жағдайларда қарым-қатынас жасау қиынға соғады?

Сіздің тұтықпаңыз сізді мазалайды ма және неліктен? Сіз одан ұяласыз ба?

Сіз одан құтылғыңыз келеді ме?

Әңгімелесу нәтижесі төмендегідей:

а) балалардың көпшілігі сөйлеу кезіндегі тұтықпаға бекінбейді (тек екеуі ұялшақ, қиындық көреді, сөйлесуден бас тартады);

ә) тұтықпаға оң көзқараста болу және одан әр түрлі жолдармен құтылуға дайын (тұтықпа екі адамға кедергі келтірмейді «мен өзімді жинай аламын және тұтыға бермеймін»);

б) көпшілігі үшін қиын жағдай – күрделі тапсырманың орындалуы кезінде және таныс емес жағдайда;

в) балаларда релаксация техникасы бар – «Көзімді жұмып, 10-ға дейін санаймын», «Саусақтардың ұшын сипалаймын», «Терең тыныс аламын» және т.б.

д) тұтықпаны жасырудың әртүрлі тәсілдері – «үндемедім», «тез сөйлеймін», «сөзді өзгертуге тырысамын», «дем аламын» т.б.

Келесі кезең бұл – ұжымдық. Мұнда коммуникативті қабілеттердің даму деңгейін нақтылау және күрделі сөйлеу жағдаяттарын нақтылау әдістері жүргізілді. Б.А. Федоришиннің коммуникативті және

ұйымдастырушылық қабілетін бағалаудың бірінші әдісі кестегі жауаптардың белгілі бір сауалнаманы қамтиды.

Әдістеменің нәтижелері бойынша зерттеушілердің көпшілігінде (10 баладан 6-ы) коммуникативтік бейімділік көрсеткіші орташа деңгейге сәйкес келеді, төртеуі орташа деңгейден төмен. Бұл балалардың көпшілігі оңай қарым-қатынасқа түсетінін, тұтықпаға байланысты қиындықтарға тап болмайтынын, қажет болған жағдайда сөйлеуін басқара алатынын көрсетеді. Алайда, олардың коммуникативті қабілеттерін дамыту әлі жеткілікті деңгейде емес, сондықтан түзету және дамыту жұмыстарын жалғастыру керек. Айта кету керек, қарым-қатынас қабілеті орташа деңгейден төмен балаларда – ұжымдық жұмыс кезінде көбірек көңіл бөлінуі керек, сонымен қатар олармен жеке сабақтар өткізуі керек. Қарым-қатынастағы «кедергілерді» диагностикалау әдісі балалардың өз мақсаттарына жете алмайтын немесе ішінара қол жеткізе алмайтын қиын жағдайлардың себептерін анықтауға көмектесті. Балалар бірінші сауалнамадағыдай қойылған сұрақтарға жауап беріп, жауаптарын кестеге жазды. Нәтижесінде, орта есеппен балалардың айналасындағылармен қарым-қатынаста кейбір эмоционалды проблемалары бар екендігі анықталды, ал әрбір адам үшін негізгі «кедергі» эмоциялардың көрінуінің жеткіліксіздігі және жағымсыз эмоциялардың басым нық табылады.

4-кесте7 В.В. Бойко әдістемесі бойынша тұтықпасы бар балаларды тексеру нәтижелерін талдау.

ТАЖ	Сауалнама нәтижесі
А	Қарым-қатынаста кейбір эмоционалды проблемалар бар. Атап айтқанда, эмоциялардың көрінуінің жеткіліксіздігі және жағымсыз эмоциялардың басым болуы негізгі кедергілер болып табылады.
Ә	Қарым-қатынаста кейбір эмоционалды проблемалар бар. Негізгі кедергілер – эмоцияның көрінісінің сәйкес келмеуі және негативтің белгілі бір дәрежеде жетілмегендікпен, икемділігімен, әсерлілігімен басым болуы.
Б	«Әр күн үшін» эмоциялар белгілі бір дәрежеде басқалармен қарым-қатынасты қиындатады. Өз эмоцияларын басқара алмау олардың жеткіліксіз көрінісімен, жетілмегендігімен, икемділігінің болмауымен, экспрессивтілігімен және эмоционалды негізде адамдарға жақындағы келмеуімен үйлеседі.
В	Қарым-қатынаста кейбір эмоционалды мәселелер бар. Негізгі кедергі – эмоциялар көрінісінің жеткіліксіздігі, сонымен қатар оларды басқара алмау.
Г	Қарым-қатынаста кейбір эмоционалды мәселелер бар. Эмоциялар жетілмеген, икемнің болмауы, негативтілік басым болуы. Эмоциялардың көрінуінің жеткіліксіздігі, оларды басқарудың кейбір қабілетсіздігімен бірге.
Д	Қарым-қатынаста кейбір эмоционалды мәселелер бар. Эмоциялар пісіп-жетілмеген, икемнің болмауы, түсініксіз. Адамдарға эмоционалды түрде жақындағысы келмеумен үйлесетін эмоциялардың көрінуінің жеткіліксіздігі.
Е	Әр күн үшін эмоциялар белгілі бір дәрежеде басқалармен қарым-қатынасты қиындатады. Эмоциялары әлі жетілмеген, негативтілік басым. Белгілі бір дәрежеде эмоцияларды көрсете алмау және эмоционалды түрде жақындағысы келмегендігі байқалады.
Ж	Қарым-қатынаста кейбір эмоционалды мәселелер бар. Негізгі кедергі – негативтің басым болуы, эмоциялардың көрінуінің жеткіліксіздігі.
З	Әр күн үшін эмоциялар белгілі бір дәрежеде басқалармен қарым-қатынасты қиындатады. Негізгі кедергілер – негативтің басым болуы, эмоциялардың көрінуінің жеткіліксіздігі. Сондай-ақ икемділіктің болмауы, жетілмеуі, эмоцияларды басқара алмауы.
И	Күнделікті жағдайда басқалармен қарым-қатынас кезінде қиындық туғызады. Жалпы айтқанда эмоциялардың негативтілігі мен жеткіліксіздігі бұл қарым-қатынастың негізгі кедергісі болып табылады.

Алынған мәліметтер негізінде балаларды коммуникативті қабілеттердің орташа дамуы бойынша тең екі топқа бөлуге болады: бақылау және эксперименттік. Болашақта қалыптастырушы әсермен ертегі терапиясын қолданатын жұмыс тек эксперименттік топпен жүргізіледі, ал бақылау тобы алдыңғы оқу бағдарламасымен айналысады.

5-кесте. Балаларды эксперименттік және бақылау топтарына бөлу критерийлері

Эксперименттік топ		Бақылау тобы	
Аты	Қарым-қатынас дағдыларының даму деңгейі «кедергі» категориясы	Аты	Қарым-қатынас дағдыларының даму деңгейі «кедергі» категориясы
А	Орташа II санат	Д	Орташа II санат
Ә	Орташадан төмен III санат	Е	Орташадан төмен II санат
Б	Орташа II санат	Ж	Орташа II санат
В	Орташадан төмен III санат	З	Орташадан төмен III санат
Г	Орташа II санат	И	Орташадан төмен III санат

Кестені талдау қалыптастырушы эксперименттің басында эксперимент және бақылауда да коммуникативтік қабілеттердің дамуы бір деңгейде екенін көрсетеді: екі топта орташа көрсеткіші бар балалар саны 3, орташадан төмен – 2, әр топтағы сөйлеу «кедергілерінің» қандай да бір санатына арналуы бойынша 3-тен екінші және үшінші санаттағы 2 өкіл.

Жалпы бақылаулар көрсеткендей, невротикалық тұтықпасы бар балалар үшін таныс емес адамдармен тапсырманы орындау кезінде қиындықтарға тап болады. Олардың айырмашылығы яғни невроз тәрізді тұтықпасы бар балалар қиындықтарға тап болатын нақты жағдайлар болған емес. Тұтықпаның белгілері күнделікті жағдайларда балалар ұмытып қалғанда және оларды бақыламайтын кезде, шамадан тыс жұмыс істегенде (назардан тыс уақытта) пайда болады.

Әңгімелесу нәтижелеріне сүйене отырып, балалардың көпшілігі өздерінің тұтығуын байқамайды (араласып отырған сәтте) және бейтаныс адамдармен оңай байланыста болады деп қорытынды жасауға болады. Алайда жазалау кезінде тапсырманы орындау және оны түсіндіру сонымен қатар кінәсін мойындау кезіндегі қарым-қатынаста қиындықтар туындайды.

Б.А. Федоришин әдісі бойынша зерттеушілердің көпшілігінде (10 баланың 6-ы) коммуникативті бейімділік көрсеткіші орташа деңгейге сәйкес келеді, ал төртеуі орташа деңгейден төмен. Бұл балалардың көпшілігі оңай қарым-қатынасқа түсетінін, тұтықпаға байланысты қиындықтарға тап болмайтынын, қажет болған жағдайда сөйлеуін басқара алатынын көрсетеді. Алайда, олардың коммуникативті қабілеттерін дамыту әлі жеткілікті деңгейде емес, сондықтан түзету және дамыту жұмыстарын жалғастыру керек. Тағы да айта кету керек, қарым-қатынас қабілеті орташа деңгейден төмен балалар ұжымдық жұмыс кезінде көбірек көбірек көңіл бөлуі керек, сонымен қатар олармен жеке сабақтар өткізуі керек [6]. В.В. Бойконың «кедергілер» әдісі бойынша балаларды зерттеу нәтижесінде орта есеппен балалардың басқалармен қарым-қатынасында кейбір эмоционалдық проблемалар бар екендігі анықталды, ал барлығына негізгі «кедергі» эмоциялар көрінісінің жеткіліксіздігі және жағымсыз эмоциялардың үстемдігі болып табылады. Балаларды тексеру нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасауға болады.

Қорытынды

Тұтықпаның басым түрі – сөйлеудің ерте дамуымен және екітілді сөйлеу ортасымен біріктірілген невротикалық болып табылады. Қарым-қатынастың негізгі қиындықтары бейтаныс адамдармен қарым-қатынас кезінде түрлі күрделі тапсырманы орындау кезінде болатындығында. Және де көптеген балалар өздерінің сөйлеудегі тұтықпасына қарамастан барабар жауап береді. Сонымен қатар балалар релаксация әдістерін игеріп, сөйлеуін басқара алады. Топ бойынша орта есеппен коммуникативті қабілеттердің даму деңгейі орташа, бұл түзету және дамыту жұмыстарын айтарлықтай жеңілдетеді. Жалпы қарым-қатынастағы негізгі «кедергілер» эмоциялар, атап айтқанда олардың адекватты емес көрінісі және жағымсыз эмоциялардың басым болуы. Қорытындылай келе, тұтықпасы бар балалардың коммуникативті дағдыларын дамыту және қарым-қатынастағы кейбір қиындықтарды жою мақсатында қалыптастыру жұмыстарын жүргіздік. Сондай-ақ ойындық жағдаяттар баланы еркін сөйлеуге итермелейді, оның зейінін сөйлеудегі кедергіден аударады. Жалпы ойынның өзі тұтықпасы бар адамның жалпы психикалық жағдайына жақсы әсер етеді, оның қызығушылықтарына, қиялына әсер ететін қарсы әрекетті тудырады. Мұның бәрі түзету жұмыстарының тиімділігін тудырады. Сондықтан әрдайым балалармен түрлі әдістерді ойын түрінде, әңгімелесу кезінде қолдан абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Вершинина, Л.Н. Совместная работа психолога и логопеда в начальной школе: / Л.Н. Вершинина, Е.А. Ипкаева // Начальная школа. – 2007. – № 11. – С. 68-74.
2. Виноградова, М. А. Формирование навыков речевого общения у заикающихся дошкольников [Текст]: - Санкт - Петербург: Каро, 2006.
3. Ястребова, А.В. Коррекция заикания у учащихся общеобразовательной школы: Пособие для учителей-логопедов [Текст]: – Москва: Просвещение, 1980. – С.104
4. Виноградова М.А. Формирование навыков речевого общения у заикающихся дошкольников - СПб.: КАРО, 2006.
5. Бойков Д.И. Общение детей с проблемами в развитии – СПб.: Издательство КАРО, 2005.
6. Федоришина Профконсультационная работа со старшеклассниками. Под ред. Федоришина Б.А. - Киев: Радиньска школа. 2007.– С.158.

МРНТИ 14.29.29

УДК 376.37

Н.Б. Жиенбаева¹, Н.Б. Тұрсынғали²

¹*психология ғылымдарының докторы, профессор, zh_nadejda@mail.ru*

²*7M01901 – Арнайы педагогика мамандығының 2 курс магистранты,*

Nurly.99@mail.ru

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан

**ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН
БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың жеке дамуы мен өзін-өзі жүзеге асыруын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін инклюзивті білім беру жүйесін құру жағдайында білім беру мекемесінде сәтті оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастыру мәселесі қарастырылған.

Қазіргі таңда сөйлеу қабілетін дамыту өзекті мәселелердің бірі болғандықтан оқушылардың басым көпшілігі өз ойларын ашық жеткізуде қиналады, бұл сөйлеу тілін дамытуды қажет ететіндігін көрсетеді. Инклюзивті білім беру ортасында сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін анықтау мақсатында эксперименттік зерттеу ұйымдастырылды. Зерттеу бағытына сәйкес психологиялық, педагогикалық еңбектер бойынша деректер жинақталды.

Зерттеу кезінде тестілеу, бақылау, әңгіме әдістері, оқушылардың іс-әрекетінің өнімдерін талдау қолданылды. Әлеуметтік бейімделу процесіне әсер етуінің тиімділігін ашу үшін табиғи эксперимент түрінде өткіздік, оның ерекшелігі балалардың бір тобы ойын қызметіне енгізілді, ал басқа топта ойын қызметі өткізілмеді, балалардың жеке ерекшеліктеріндегі, мінез-құлқындағы өзгерістерге бақылау жүргізілді.

Экспериментте балалардың бейімделу ерекшеліктерін тексеру арқылы олардың әлеуметтік бейімделу деңгейін көрсеткіштері негізделіп, қорытынды алынды. Зерттеу нәтижелеріне сүйеніп әлеуметтік бейімделуін қалыптастыру бойынша түзету жұмыстарының негізгі бағыттары көрсетіліп, анықталған.

Тірек сөздер: инклюзия, сөйлеу қабілеті, сөйлеу тілінің дамымауы, әлеуметтік бейімдеу, инклюзивті білім беру.